

Зіньківський Трохим Аврамович

Біографія

Життя і літературно-громадська діяльність Т. Зіньківського нагадує спалах яскравої зорі, яка своїм сяйвом викликає подив і зачарування. Гортаючи сторінки його творів, читаючи листи, дивуєшся, як могло статися, що така світла постать, така всебічно обдарована особистість залишилася поза увагою істориків літератури. Відповідь можна знайти в одному з листів Т. Зіньківського до петербурзького професора О. Пишна, який в одній зі своїх робіт зневажливо висловився про українську літературу, відводячи їй роль "провінційного письменства". Заперечуючи це твердження, Зіньківський писав: "...Звісно, бездержавність сьогочасна заважає багато розвиткові українського письменства і через неї навіть зовсім спинилося письменство українське в Росії" (1).

Так, мав рацію Зіньківський, зауважуючи, що відсутність самостійної держави негативно позначається як на духовному, так і економічному розвиткові того чи іншого бездержавного народу.

Родина Аврама та Уляни Зіньківських була щедрою на новонароджених: з 1861 по 1878 р. у невеличкому будинку на тихій мальовничій Лісівській вулиці в м. Бердянську з'явилося на світ Божий четверо хлопців (Трохим, Михайло, Григорій, Кирило) та трое дівчат (Євдокія, Ганна, Марія). Сина, який народився 23 липня (4 серпня за н. ст.) 1861 р., в день святих мучеників Трохима та Теофіла, батьки за давньою традицією нарекли Трохимом, не відаючи тоді, що життєвий шлях їх первістка буде важким і мученицьким, що його зірка передчасно погасне, що своє життя, природний хист віддасть він служінню Україні, рідному народові.

1 Зіньківський Т. Тарас Шевченко в світлі європейської критики // Писання Трохима Зіньківського: В 2 т. / Зредагував та життяпис написав В. Чайченко. — Л., 1893. — Т. 2. — С. 78. Далі, посилаючись на це видання, зазначаємо в тексті том і сторінку.

Його поява на світ збіглася з роком смерті Т. Шевченка й знаменувала собою те, що Україна народжувала й народжуватиме вірних синів і дочок, які, осяяні пророчим словом Кобзаря, не дадуть їй загинути на цій грішній землі.

Родина жила бідно, адже заробітки батька, колишнього хлібороба, а тепер морського конопатчика, були мізерними. Мати, Уляна Євтихіївна, тягла на собі всю хатню роботу й господарську, доглядала за дітьми. Матеріальні нестатки певною мірою скрашувала чарівна приазовська природа, на лоні якої проходило босоноге дитинство Трохима. "Природа з раннього дитинства оточувала мене своїм цілющим впливом... Поля, луги, сади, море — завжди мали для мене якусь незбагненно чарівну принаду"¹, — напише він згодом в автобіографії.

Любов до батьківської хати, до моря він нестиме у своєму серці до останку: бо саме сюди, вже безнадійно хворий, приїде у 1891 р. з великим сподіванням знайти порятунок від смерті. Море було улюбленою стихією хлопця, зачаровувало у всі пори року.

Та й сам Зіньківський, як вдало підмітив Б. Грінченко, "трохи підходив до його і своєю вдачею: як і море, він був мовчазний та неподільчивий на те, що було у його душі... ховав у самому собі свої думки й почування і завсігди виявляв велике небажання звіряти їх кому. Це бажання сховатися з своїм горем залишилося в Трохима на все життя" [1, XI].

Перші уроки грамоти одержав від батька, що "вельми любив науку і любив з людьми розумними побалакати"(2). З теплотою й святою шанобою згадував Трохим й свою хресну матір, яка непідкупною і щирою побожністю зуміла вдихнути в нього глибоке релігійне почуття, збудила інтерес до Святого Письма. Читання релігійних оповідок так захопило душу хлопця, що він навіть мріяв оселитися на Афоні, коли виросте, за що товариші прозвали його "ченцем".

Батько радів за сина, бачачи, як той тягнеться до книги, успішно опановує грамоту. В Бердянську на той час була міська приходська та земська школи. Батько віддав Трохима до приходської не тому, що друга була далеченько від їхнього дому, а через матеріальну скруту. Зіньківський навчався блискуче. Батько пишався успіхами сина, а тому кожен похвальний лист оправляв у рамку під скло і вивішував на стінах у хаті.

'Див.: Кіраль С. Неопублікована автобіографія Т. Зіньківського // Сучасний погляд на літературу: 36. наук, праць. — К., 1999. — Вип. 1. — С. 143.

2 Спогади Василя Кравченка про Трохима Зіньківського / Вступ, ст. С. Кіраля // Київська старовина. — 1997. — № 3—4. — С. 162.

У 1873 р. в Бердянську вже діяли класична гімназія та двокласне міське училище. Не маючи змоги платити за навчання в гімназії, Аврам Зіньківський віддає сина до училища. Там Трохим провчився з осені 1873 р. по червень 1876 р.

Навчання у школі, училищі — це період, коли юнак був у полоні читання: "Читання в період шкільного життя стало моєю пристрастю, читав все, що попадалось під руку, так що попадись підручник з хімії, я з однаковим завзяттям взявся би його читати подібно гоголівському Петрущці. Кажу це не для красного слівця, а тому що зі мною було щось таке подібне" (2). У 13 років він прочитує працю Д. Щеглова "Історія соціальних тем", на все життя запам'ятовує уривки з Платонові науки про вільну державу, теорії Сен Сімона, Фур'є. Найбільше враження тоді на нього справили твори Майн Ріда, з яких у буйній уяві хлопця поставали загадкові Африка та Америка і до яких мало не помандрував із своїм другом В. Кравченком. Та для цього їм бракувало всього-навсього власного корабля.

В училищі пробуджується інтерес до рідної мови, української пісні: читає твори Г. Квітки-Основ'яненка, "Чорну раду" П. Куліша, "Кобзар" Шевченка та ін.

Після закінчення училища Зіньківський мріє стати учителем і вирішує вступити до Феодосійського учительського інституту. Оскільки в інститут приймали з 16 літ, то довелося ще рік після закінчення училища пробути там за старшого учня. А наприкінці літа 1877 р. він з десятима карбованцями в кишені подався до Феодосії. На той час йшла російсько-турецька війна, і тому інститут перевели до Карасубазара (нині м. Білогірськ).

На жаль, кошти в дорозі швидко танули, а тому верстали шлях із Феодосії до Карасубазара (43 км) пішки. Це був початок невдач, які переслідували Трохима все життя. Прибувши, він довідується, що вступні екзамени перенесено на пізніший строк. Зіньківський голодував, і якби не горіхи, що росли, на щастя, неподалік інституту, то не зміг би протриматися й успішно скласти іспити.

Однак пробув Зіньківський в інституті не більше двох тижнів, бо доля круто поміняла його життєвий шлях. Голодування, хвилювання під час іспитів негативно відбилися на здоров'ї Зіньківського. Він не міг читати навіть при свічках. Дізнавшись про це, директор інституту застеріг його, що через постійне читання при такій хворобі взагалі можна втратити зір. За порадою директора й на зібрані вчителями кошти він поїхав до Харкова. Грошей вистачило не лише на дорогу, а й на лікування. Відомий офтальмолог Л. Гіршман успішно прооперував Зіньківського, виявивши трахому.

"Див.: Кіраль С. Неопублікована автобіографія Т. Зіньківського // Сучасний погляд на літературу: 36. наук, праць. — К., 1999. — Вип. 1. — С. 144—145.

Бажання повернутися в інститут було велике, але, все обміркувавши, він залишається в Харкові. Тут йому довелося спізнати чимало біди. Гроші закінчилися, знайомих або родичів не мав. Їхати назад додому теж не хотів, бо, за вдачею гордий і незалежний, соромився батьків, адже прагнув чогось кращого домогтися у житті, та не вийшло. Спочатку поталанило найнятися на роботу до пекаря: носив на базар продавати пиріжки. Згодом працював у друкарні робітником з 7 ранку до 9 вечора, крутив колесо друкарської машини в душному приміщенні, за що одержував 6—8 карбованців на місяць, тут і ночував¹. Він хотів заробити грошей, а вже тоді вертатися до батьків, аби не ускладнювати й так нелегкі їхні матеріальні проблеми.

У Бердянськ Зіньківський повернувся на початку липня 1879 р. Усе літо вони з приятелем В. Кравченком готувалися до іспитів за програмою для осіб, які виявили бажання вступити до війська. А були це, як записано у свідоцтві, закон Божий, російська мова, арифметика, геометрія, історія, географія. Ці іспити вони успішно витримали 13—14 вересня 1879 р. при Бердянській гімназії. Зіньківський одержав 24 бали, що давало право вступати на військову службу "вольноопределяющимся" на правах третього розряду.

24 вересня цього ж року вони разом з В. Кравченком вирушили пароплавом, маючи в кишені по 10 карбованців кожен, до Керчі, звідти шлях пролягав до Сімферополя, де вже служив їхній това риш. Аби зекономити кошти та зберегти взуття, хлопці пройшли босоніж 65 верст.

17 жовтня 1879 р. Зіньківського було зараховано на військову службу. Військова атмосфера справила на нього гнітюче враження: "Все мене гнітило, здавалось диким, незрозумілим, супротивним моїй натурі. Мені довелося довго звикати до туго застебнутого мундира, вже не кажучи про більш суттєві умови, які впливали на настрій"².

Через 10 місяців (24 серпня 1880) Зіньківський вступив до юнкерського училища в Одесі, де доля звела його з Л. Смоленським, учителем історії та географії, згодом

відомим ученим, громадським діячем, близьким приятелем М. Драгоманова. Його лекції користувалися великою популярністю: "Години лекцій Смоленського в молодшому класі — то було велике свято не тільки для всіх старших класів, а й для офіцерів, викладавців і, навіть, їхніх родин. Як тільки, наприклад, пролунала чутка, що буде лекція на тему "Боротьба кляс в Римі", то всі інші заняття припинялись — слухачі лавою вливались до головної аудиторії. Публічність заповнювала не тільки парти, а розташовувалась на вікнах, на підлозі — де хто міг. На сходах же викладавцевої катедри примощувався сам начальник] школи" [ф. 111, № 37660, арк. 14].

'Див.: Сучасний погляд на літературу. — К., 1999. — Вип. 1. — С. 145. Чинститут рукопису НБУ ім. В. І. Вернадського. — Ф. 111, спр. 39680, арк. 1. Далі у дужках зазначаємо номер фонду, справи, аркуш.

Л. Смоленський давав читати Зіньківському найкращі твори письменників, знайомив з історією Запорозької Січі, навертав до праці для української справи, звертав увагу на давність походження української мови, ілюструючи це прикладами з древніх літописів та "Слова о полку Ігоревім". На фактах історії, писав Б. Грінченко, показував "відрубний політико-соціальний уклад від московського, і як багато Москва придбала, як прилучилася до неї Вкраїна" [1, XXII].

Усе це, а також постійна самоосвіта, сприяло його національному прозрінню. Зіньківський звертає увагу на українську мову, починає нею спілкуватися. У ньому прокидається і з великою силою розвивається вроджене, тимчасово притлумлене національне почуття та гідність. Він свідомо стає на шлях служіння українській справі, рідному народові.

Дружба з Л. Смоленським, Б. Грінченком, з яким познайомився заочно 1881 р. й почав листуватися, певною мірою підтримували дух, допомагали перенести оту важку атмосферу тупого солдафонства, що панувала в казармах і яку згодом так майстерно відтворить Зіньківський у своїх оповіданнях. Адже за найменшу дрібницю суворо карали: позбавляли права відпустки, садовили на гауптвахту, посиляли в наряд поза чергою, позбавляли сну. Особливо допікала стройова муштра, яку не всі витримували: "Дивишся, а вже якийсь упав і поволокли в умивальник одливать водою. Спочатку було моторошно, а далі нічого — не страшно"¹. Ті, хто не витримував такого життя, намагалися втопити своє горе в чарці чи в будинках розпусти. Зіньківський знаходив розраду в читанні книг. Крім того, Л. Смоленський залучив Кравченка та Зіньківського до наукової роботи. Вони виписували із старих українських видань слова та цілі речення для майбутнього словника, який готувала до друку Санкт-Петербурзька академія наук.

7 серпня 1882 р. Зіньківський закінчив юнкерську школу за другим розрядом, хоча мав усі підстави для першого, бо кращого за нього учня не було. Але це була остання помста ротного командира. Горда і незалежна натура Зіньківського неодноразово доводила його до біди. На знак протесту Зіньківський відмовився сфотографуватися з юнкерами та вчителями для випускної фотографії, не схотів довше затримуватися там і попросився на службу до 126 піхотного Рильського полку, який стояв у Черкасах. За

старі гріхи йому дозволили працювати на нестройових посадах, начальство не спускало з нього ока.

15 травня 1883 р. Зіньківському було присвоєно офіцерське звання поручика. З того часу життя змінилося на краще: завелись, хоча й невеликі, гроші, мав свого денщика. Та все ж солдатські будні, казармене життя гнітили його душу, яка не лежала до військової служби. Мріє про вступ до Одеського університету. Та для цього треба було мати гімназійний атестат "дорослості". Тому він багато працює над собою: читає твори українських, російських та зарубіжних письменників, пильно стежить за літературним життям на Україні, тогочасною періодикою, вивчає іноземні мови.

'Див.: Київська старовина. 1997. — № 3—4. — С. 169.

У березні 1883 р. Зіньківський познайомився з Ганною Тимофіївною Сервичківською, своєю майбутньою дружиною. На час знайомства йому виповнилося 22 роки, а за тодішніми офіцерськими правилами він міг одружитися лише в 26. Ганна, як і кожна дівчина, мріяла вийти заміж, хотіла бути впевненою в особистому щасті, яке розуміла по-своєму. У Зіньківського були свої вимоги, принципи у ставленні до дівчини, жінки, матері. Він не визнавав "удаваної галантності і паркетності та інших достоїнств, за котрі, правду казати, я не дам ламаного шага", бо "всьому простому, природньому тільки й ціну даю"; адже "любо бачити в інтелігентній жінчині якомога більш простоти, природи, бо вона служить доказом, що людина здатна думати про що інше од "дрисіровок", ставлячи їх потрібними в усякім разі не для людей" [ф. 111, № 45260].

Зіньківський не поділяв думок Ганни про несумісність особистого щастя й служіння великій ідеї, вважаючи їх безпідставними і хибними. Був переконаний у тому, що "особисте щастя єсть не що інше, як задоволення потребам свого духа... У одних за потребами фізичної природи не видно навіть потреб духовних, так що здається, буцім у їх і катма тих потреб. У других же навіть потреби фізичної природи підхилені строгому контролю духа, який він не буде нікчемний у перших, і величний — у других" [там само]. І як приклад наводить життя Т. Шевченка, Я. Гуса та інших мучеників, які йшли на смерть тому, що бачили в цім своє особисте щастя. Зіньківський вважав, що людина, присвятивши себе якійсь важливій справі, не повинна перетворюватися в аскета, оскільки це злочин проти законів природи — аскетизм фізичний нівечить людину, бо тільки "спільна жизнь мужчини й жєнщини дозволя вповні людям користуватися своїми силами, к чому вони були б природні, підвисша їх дух... чоловік занепаща себе, бо йому бракує половини самого себе, позаяк "чоловік та жінка — то єдина спілка", гармонічне ціле. І любить і бути любимим — найзаконніша потреба, краще сказати, головнійший обов'язок, наложений на нас природою" [там само].

Ідеалом взаємин між чоловіком та дружиною для Зіньківського було те, що "...любима жєнщина розділя мої ідеї, мої думки. Тоді й сміло буду дивитись, готовий бороться зо всім супротивним, а зневага моїх найулюбленіших, святих думок тією жєнщиною убийно пригнітило б дух мій. Думаю, що і на жєнщин можна перенести такий же погляд, позаяк і жєнський організм устроєн по одним законам з мужеським".

Зіньківський був переконаний, що гучні заяви про любов до всього людства, але заперечення любові одне до одного є "брехня, та ще й нелогічна, бо і варт на світі буде життя, коли матимеш кого любити, бо коли ми любимо, ми цінимо життя, значить і будемо робити, до чого ми здатні" [ф. III, № 45260].

Ганна намагалася ввійти у духовний світ свого коханого. Прислухаючись до порад Зіньківського, що прагнув прилучити її до української мови, вона читає твори І. Нечуя-Левицького, П. Куліша, Т. Шевченка, М. Кропивницького, Олени Пчілки, О. Стороженка, І. Карпенка-Карого, Панаса Мирного, письменників зарубіжної та російської літератури, оцінки яких свідчать про її неабиякий естетичний смак. Намагається листуватися українською мовою: "Якби ти знав, — писала з Києва Г. Сервичківська 14.08.1886 р., — яка кругом мене кацапщина, я навіть і не вмію говорити так, як вони усі говорять, навіть прислуга і та говорить по-великоруськи, та і якже я після цього можу добре знати свою рідну мову, коли я її ніде не чую, ні у кого ні одного слова, а навпроти ще і сама повинна говорити по їхньому з дітьми та зо всіма, та ще така чисто кацапська мова" [ф. 111, № 45145].

На початку 1884 року Зіньківський захворів і 21 лютого виїхав на лікування до Київського військового госпіталю, де пробув кількатижнів. Незабаром батальйон перевели до Умані. Хвороби переслідували Зіньківського і тут: він застудився і дуже погано себе почував. Це гнітило його, адже хвороба перешкоджала реалізувати плани та наміри, яких завжди було у нього багато.

В Умані, за порадою Б. Грінченка, Зіньківський разом з Кравченком відвідали М. Комарова, з яким зав'язали міцну і щиру дружбу. "Чоловік він вельми розумний, — згадував Кравченко, — на нас з Трохимом він мав таке чарування, наче рідний батько на своїх дітей, але не той батько щирий, а при нужді й сорочку зніме для тебе" (1).

Є всі підстави стверджувати, що національне прозріння Зіньківського, пробуджене в Одесі Л. Смоленським, уміло підтримав М. Комаров, якого не випадково називали "адвокатом української літератури". Бо чи не в кожному листі з Умані, Петербурга Зіньківський згадував це ім'я або у зв'язку з упорядкуванням якогось збірника, альманаху, чи із заборонаю книг цензурою, чи у справах приватних.

За порадою М. Комарова Зіньківський перекладає твори М. Салтикова-Щедріна, розділи праці В. Антоновича "Історія великого князівства Литовського", статтю О. Пипіна "Епізоди з малорусько-польських літературних відносин" тощо. На цей час припадає й початок його літературної творчості.

З травня по осінь 1885 року Зіньківський виїхав знову на літні військові табори до Житомира. Йому сподобався ландшафт міста, особливо річка. Табірне життя нічим особливим не вирізнялося. До міста не дуже часто ходив. Таке життя не влаштовувало його, тому не покидає мрії одержати атестат за гімназію. Можна лише подивуватися тому завзяттю, з яким працював Зіньківський, вивчаючи самотужки іноземні мови, літературу, юриспруденцію. "За книгою сидів по 16—18 годин у сутки", "учився, не виходячи з кімнати по цілому тижню", — згадував В. Кравченко (1).

1. Рукописний відділ ІМФЕ НАН України. Ф. 15, арк. 115.

Із середини квітня по 13 червня 1886 р. перебуває у Києві, де при Другій класичній гімназії блискуче витримує іспити. У Києві Зіньківський мешкає у М. Комарова, де знайомиться з О. Кониським; М. Лисенком, М. Старицьким, П. Житецьким, В. Горленком, О. Пчілкою, Ф. Лебединцевим, з деякими київськими видавцями та книгарями. Листи Зіньківського цього періоду до Б. Грінченка та Г. Сервичківської, В. Кравченка свідчать, з яким завзяттям він поринає у громадсько-культурне життя. Незважаючи на відповідальну екзаменаційну пору, знаходить час виконувати небезуспішно доручення Б. Грінченка у видавничих справах, повідомляє про вихід у світ збірок О. Пчілки, О. Кониського, творів Панаса Мирного та ін. Звичайно, таке оточення не могло не викликати ентузіазму, надихало на працю задля української справи; тут він остаточно збагнув, що перебування у таких містечках, як Шпола, Сміла, Умань, — це свідоме ув'язнення свого таланту. А тому, коли всі спроби вирватися до Одеси в університет зазнали краху, Зіньківський бачить для себе єдиний вихід — вступити до Військово-юридичної академії в Петербурзі, щоби згодом стати цивільним юристом.

Спочатку треба було витримати екзамени в окружному штабі в Києві, куди прибув 3 липня 1887 р. Після успішно складених іспитів (3 серпня) прибув до Петербурга на другий тур вступних іспитів до Академії. Тут Зіньківський також показав блискучі знання. У листі до Б. Грінченка від 16.XI.1887 р. писав, що із 57 осіб витримало екзамени 25; його було зараховано п'ятим по списку за результатами набраних балів, що давало пільги на додаткову плату, яка в загальній сумі становила 999 рублів на рік.

У Петербурзі налагоджує контакти з вихідцями з України, а також петербуржцями, які цікавилися Україною, її літературою, фольклором; знайомиться з Д. Мордовцевим, О. Пипіним, Л. Беренштамом та іншими громадсько-культурними діячами; згуртовує довколо себе невеликий гурт студентів-українців, "яких свідомість своїх моральних обов'язків до рідного народу з'єднала" [1, XVII]. На зібраннях не раз велись запальні дискусії з національних питань, про майбутнє українського культурного життя та народу.

На цих зібраннях він, як правило, виступав українською мовою, (чим вирізнявся з присутніх) з цікавими й гостро полемічними доповідями, які робили неабиякий вплив на слухачів, сприяли їх духовному прозрінню. Зіньківський увесь жив Україною, виявляв інтерес до будь-яких українських справ, які могли би певним чином прислужитися рідному народові.

Він допомагав укладати збірник українських пісень з нотами для учителів народних шкіл, закликав збирати матеріали для популярної історії України, яку мріяв написати. Не випадково його називали "дядьком Трохимом" за глибокі знання, за добродушність, щирість, привітність, простоту, справжній демократизм у полеміці, за відданість Україні.

Із 22 листопада 1887 р. по 6 січня 1888 р. в Петербурзі гастролювала трупа М. Кропивницького. Зіньківський був у захопленні від гри українських акторів і не минав жодної вистави: "Вчора був перший спектакль Кропивницького "Назар Стодоля", —

ділиться враженнями з Б. Грінченком вже на другий день, 23 листопада 1887 р. — [...]. Грали вельми добре. Заньковецька божественна. Грала Галю. Який у неї голос! Душу проймає. Театр був повнісінький. Оплескам та викликуванням кінця не було: "ще раз", "гарно" тільки й було чути (по-українськи)" (1).

Зіньківський надсилає до Львова замітку, опубліковану в ч. 2 "Зорі" за 1888 р. Вистави, як зазначав Зіньківський, відбувались у переповнених залах, а "наші дорогі гості будять між петербурзькими земляками, що вже може й призабули на свою вітчизну, проживаючи многі роки на чужині, почуття народної свідомости — се найбільша користь з українського театру" [2, 310].

У наступному році до Петербургу приїхала трупа М. Старицького. Її успіх також викликав злість в українофобів-критиків, які писали різні пасквілі на українських драматургів, які, мовляв, "бажають пошитись в Шекспіри, а артисти теж в щось таке, що їм не личе. Недавно в "Новостях", — обурювався Зіньківський в листі до Б. Грінченка від 1 лютого 1888 р., — розмазувано про те, буцім українська драма сільська, "деревенская", не може стати поруч з московською, котра належить до загальноєвропейської. Українці ж намагаються мов свою поставити на невідповідне місце. Та й що то за народність, котра не має "культурно-государственних елементов", чи їй пнутись в дворянство, як тому Бо-рулі, з котрого ви ж самі, добродії-малороси, смієтесь" [НК, 57].

Контакти з петербурзькою інтелігенцією, зневажливі відгуки преси на гастролі українського театру, цензурні заборони українських видань, а особливо байдужість тамтешніх українців остаточно переконали Зіньківського, що лише невтомною працею він зможе прислужитися Україні. І він сповна віддається їй, пожертвувавши навіть особистим життям.

У листопаді 1888 р. завершує роботу над автобіографічним оповіданням "Сидір Макарович Притика". Д. Мордовцев високо оцінив проби пера Зіньківського. Дружнє слово підтримки надійшло й від Б. Грінченка, М. Комарова. Окрилений схвальною оцінкою авторитетних людей, він об'єднує кілька оповідань під назвою "Малюнки справжнього життя" й віддає до цензури, одержавши невдовзі дозвіл на друк. Однак постала проблема коштів. Довелось віддати своїх кровних 100 рублів. Це був перший життєвий успіх Зіньківського, успіх вагомий, багатообіцяючий, про що з радістю писав В. Кравченкові на початку квітня 1889 р. На сторінках "Одесских ведомостей" за сприяння М. Комарова з'явилися переклад російською мовою "Притики" та схвальна рецензія на твір.

1 Зіньківський Т. Листи // Неопалима купина. — 1995. — № 5—6. зазначаємо в дужках НК і сторінку.

У Петербурзі Зіньківський перекладає українською мовою байки Езопа, твори Плутарха, Вергілія, сам пише байки, виступає постійно порадником та вимогливим критиком творів Б. Грінченка (листи його нагадують часто міні-рецензії), оббиває пороги й письмово бомбардує, здебільшого безуспішно, Головне управління у справах друку, виконуючи доручення М. Комарова, Б. Грінченка щодо видань різних

альманахів, збірників. "Розмову" заборонено геть усю, — писав Б. Грінченкові 20.11.89 р. — Мою "Бджілку" і твою "Квітку" — теж. Не знаю, що зроблять з "Дівкою чорнобровою". Я подам скаргу міністрові і в сенат. Гл[авное] Упр[авление] нищить закон 1876 р., що лишає українську белетристику, а в усякім разі Г. У. не має права нові закони робити і скасовувати існуючі" [НК, 66].

Зіньківський виношує ідею заснувати український тижневик російською мовою: "Вага української часописі, хоч би й по-рос[ійськи], незмірна, на мій погляд" [НК, 63].

У 1889 р. на роковини Т. Шевченка у Л. Беренштама Зіньківський прочитав "маленьку лекцію "Шевченко в світлі європейської критики", читав я без зошита. Народу було дуже багато — був Пипін, Семевський та ін. — читання моє подобалось усім, — писав він Кравченкові. — Пипін дивувався, що такі абстрактні речі добре можна викладати по-українськи. Чудні ці кацапи — вони думають, що тільки московська їхня мова годиться до чого путнього. Я розбирав невідомі у нас погляди німецької критики, особливо Францоza, Обріста й Каверау, французької й польської; других, як англійської, іспанської, я не міг читати, раз мови не знаєш, а друге, й дістати не можна навіть в Щублічній Б[ібліотеці]" [НК, 71].

13 травня 1889 р. Зіньківський звертається до Головного управління у справах друку з клопотанням щодо дозволу видавати збірник під назвою "Слово", зміст якого охоплював би пісні, легенди, казки та інші етнографічні матеріали Південної Росії, у натуральному вигляді та науковій обробці. "Белетристика: вірші, повісті, оповідання, драматичні твори як на місцевому малоросійському діалекті, так і на загальноросійській літературній мові, які б переважно описували побут та природу Південної Руси" [ф. 170, № 510]. Але навіть такий, з урахуванням цензури, обмежений напрямок журналу не дістав дозволу на життя.

Зіньківський працює надзвичайно багато, жертвуючи своїм відпочинком і здоров'ям. З-під його пера виходить оповідання "Сон", він перекладає твори Мольєра, збирає матеріал для граматики української мови, пише розлогу рецензію на книгу В. Науменка "Обзор фонетических особенностей малорусской речи"(1889), у якій висловлює надзвичайно цінні думки щодо походження, особливостей української мови. Збирає матеріали для історії української літератури, дійшовши при цьому висновку, що українська література починається не з І. Котляревського, а має давнішу традицію.

1890 р. закінчувалося навчання в академії, але Зіньківський не хотів пов'язувати своє подальше життя з військовою службою. У листі до Б. Грінченка від 16.04.1890 року він писав: "Я хочу кидати службу військову, скінчивши академію, і zostаватися тут, у Петербурзі "присяжним повереннім". Як пташка, почувши весну, не може вдержатися, щоб не летіти до рідного краю, як весняна вода ламає кригу, намагаючись до широкого моря, так я, так у мене прокинулось серце, бажаючи волі, бажаючи скинути із себе кригу субординації й падлюшного рабства. Мені так хочеться подихати життям вільної людини, так мені остобісіла ся навісна солдатчина, що я раднійший вхопитись за найменшу змогу збутись її, збутись, хоч би промінявши на гірше. Я ще не знаю, як я се зроблю, але я мушу зробити, хочу зробити" [ф. 111, № 38185]. Йому було

шкода залишати Петербург не тому, що він облюбував собі столицю Російської імперії, а тому, що, маючи налагоджені зв'язки, прагнув робити щось корисне для України.

У травні 1890 р. він блискуче закінчує академію за першим розрядом у званні штабс-капітана, та злий фатум перемішав усі карти в його подальшій долі. Зінківський сильно застудився, переніс запалення легень, підступна хвороба робила вже свою чорну справу. Лише на початку червня зміг виїхати з Петербурга, оскільки був посланий на роботу до Київського окружного військового суду. Зінківський страшенно схуд, його мучив зтяжний кашель. Домашнє лікування не допомагало, до лікарів уперто не хотів звертатися. І в такому стані продовжував літературну працю, записував фольклор, створив одне з кращих оповідань "Моншер-козаче". З 1 серпня 1890 р. стає до служби. Через деякий час його відкомандирували до Курська та Харкова. Ці переїзди остаточно підірвали здоров'я Зінківського. Він сподівався вирватися до Одеси, бо сухоти були вже в повному розпалі. Та через брак коштів зробити цього не зміг. До всього ж, "до купи зібрались ще страшенні моральні удари, що до решти зруйнували моє здоров'я... смерть несподівана матері. Я не міг бути при її скончанні і в останнє подивитися на ню. Окрім того було ще дечого багато, про що і довго і нема охоти розказувати" [ф. 111, № 38182].

Зінківський не хотів здаватися, та хвороба настільки виснажила організм, що був вимушений подати рапорт і з 1 грудня 1890 р. звільнився від служби. У рапорті зазначав, що має на утриманні дружину та дочку. Оскільки досі він замовчував цей факт, бо одружився без дозволу начальника Військово-юридичної академії в Петербурзі (цей запис був відсутній в особовій справі), при звільненні був покараний — його позбавили пенсії.

Залишається у Києві, сподіваючись на підтримку друзів. Починаючи з 13 грудня 1890 року він практично не виходив з дому, не міг навіть розмовляти. Якби не підтримка О. Кониського, матеріальна та моральна, то трагедія настала би значно раніше. Кониський винайняв знайомого лікаря, який безоплатно доглядав за Зінківським. На жаль, дружина та її родичі, люди заможні, не виявили належної уваги і допомоги, а родина в Бердянську не знала, що він хворіє.

Однак Зінківський не втрачає оптимізму, хоч розуміє, що жити залишилось не так багато. Він продовжує працювати над "Історією штунди", задуманої ще в Петербурзі, українською енциклопедією, монографією про карне право на Україні та Росії у другій половині XVIII ст.

У 1890 році з'явилася рецензія О. Пипіна на працю О. Огоновського "Історія літератури руської". Міркування Пипіна про те, що українська мова та література — це щось провінційне, другосортне, викликало у Зінківського справедливе обурення. В цьому він вбачав — і небезпідставно — те, що "саме це і є ота національна московська нетолерантність, що не стерплює тепер поруч з собою хоч би й невеличкої культурної самостійності вкраїнської... Ваша стаття тим дивна, що на підставі мовбито наукових, а справді непевних тез заперечується право на духове життя цілому великомільйоновому народові. Дивна ця стаття тим, що писала її людина, яка так палко воювалася проти

тенденційности в науці д. Духинського, що так образив москалів своєю теорією. Та, мабуть, своє й чуже не однією мірою міряється" [1, VIII].

Дволикість та фальшивість так званих петербурзьких українських симпатиків та деяких українців Зіньківський розгадав ще під час навчання в Петербурзі, що знайшло відображення в незакінченому оповіданні "Кася". Свої почуття, тривогу і біль за себе, Україну, за український народ він вміщує в уста героя цього оповідання. На його очах виймали душу, нищили мову, "а вся інтелігенція вкраїнська мусить гартуватися в московщині на шкоду вкраїнству — і зникає в її думках повага і сила рідної мови, зневоленої бути мовою, що її починають соромитися вже й семилітки, почавши слезбездати московську граматику!.. Погляне він у каталог журналів — "Боже, яка сила, яка міць письменства і вся та сила, вся та міць ще більшою стає щодалі, то більш сковає кайдани духовні наші, а в нас нема нічого, а могло б бути. Читає він про те, як розвивається шкільна справа, як заводяться нові московські школи по вкраїнській землі — і не хотів би навіть знати про се! Боже мій! Я щиро бажаю просвіти рідному краю, але хіба се просвіта? Се змоскалювання нашого народу, се тим міцніша перепина справжній його освіті, се національна деморалізація, се люта кара над бідним краєм нашим!" [1, XXXVI].

І скрізь, де б не пішов герой оповідання "Кася" — до театру, на публічні лекції, на вулиці, в установі, вдома, — він чує чужу мову, він бачить злочинства і глум чужої мови над своєю мовою, дорожчою для нього над життя і весь світ. І він зненавидів не тільки гнобителів, а й їхню мову.

Варварство дикої орди, що, як стихійне лихо, знищує, руйнує господарство, не таке страшне, як варварство культурне, що виймає душу народу, розмірковує герой оповідання "Кася", нищить його культурну і моральну сутність, асимілює назавжди. Таке варварство монополізує освіту, культуру, мову, "перекручує і краде чужу історію, навіть накидає іншим свої варварські гидкі ідеали деспотизму, ідеали, вироблені під батогом, кайданами од степового варвара і завинуті у ризи й омохвори патріархів візантійських та їх поміщиків лукавих..." [1, XXXVIII]. Зіньківський відчував, що його сили танули, як віск: були такі періоди, що взагалі не міг навіть піднятися з ліжка. "Боже, що з ним зробилося! — записав у щоденнику В. Кравченко. — Ні голосу, ні тіла — сама кістка, що підпирається на паличку, у нього горлова сухотка. Боже, їсти теж нічого не хотів, хіба що картоплю, та ще хотів червоного перцю, котрого я не дав" (1).

Зіньківський сподівався ще покращити свій стан у Б. Грінченка, до якого поїхав 25 квітня 1891 р. По дорозі застудився і так ослаб, що не міг навіть написати листа. Та коли відступала хвороба, "він з запалом балакав про дорогу йому українську справу — тільки про неї та про те, що торкається до неї, він і міг тоді балакати. Він нарікав на кволу нашу діяльність, на наших, здебільшого ледачих діячів, він казав, що конче треба пропагувати вкраїнську сім'ю, бо без неї нічого не вдіємо. У нього самого було безліч планів на всякі роботи — тих робіт стало б на 20 років принаймні. Він рвався до роботи, але не міг. Голубив думку писати історію вкраїнсько-руського письменства і прохав господаря, що виїздив до міста, купити йому деякі потрібні до тої роботи книжки. Він

такий певний був, що не вмере, стільки душевної сили кипіло в йому, що, не вважаючи на його безнадійне становище, тим, хто з їм балакав, здавалося, що він не вмере, що він може одужати й одужає" [1].

Та лиха доля й тут не була прихильна до Зінківського. Весна була затяжна й дуже холодна. Він мало бував на свіжому повітрі, якого йому так бракувало. Тому 30 травня 1891 року вирушає до Бердянська тяжко хворий. Він надіявся, що у ріднім краї, на півдні, йому допоможе морський клімат, родинне оточення, а тому взяв із собою чимало різних рукописів, частина з яких після смерті була втрачена.

'Див.: Київська старовина. — 1997. — № 3—4. — С. 173.

Чи міг знати Зінківський, пишучи в червні 1889 р. у Петербурзі оповідання "Сон", що пророкує собі долю. Герой "Сну", розчарований у коханні, в хвилини розпачу згадує про рідну неньку, міркуючи, що лише вона по-справжньому любить його й розуміє, а тому повертається додому гоїти душевні рани:

"Ось він уже на порозі рідної оселі, ось уже зустріла його ненька-жалібниця, пригортає голову його до свого лона, цілує, на неї сльози ронить...

—Мамо, — каже він, ковтаючи сльози, — я до вас приїхав, мамо, увостаннє, щоб умерти...

—Що се ти говориш, синку, — перелякана питається мама.

—Так, мамо, я не жартую... Надто важка доля судилася твоєму синові, зломилася силу його під надмірною вагою й лишилося їй ще хоч стільки, щоб дістатися до рідного краю..., щоб не поховано мене на чужині ніким не оплаканого, нікому непотрібного, усім чужого, в чужу землю..." [1, 109].

Усе це фатально збіглося з долею самого Зінківського. Переїзд до Бердянська, куди прибув ввечері 1 червня 1891 р., зовсім знесилив його. Батько та родичі проявили максимум уваги, щиро піклувалися, аби порятувати Зінківського від смерті, яка вже чатувала за ним і ступала по його слідах. Останні дні Зінківського минали то в маренні, то в лихоманці, то в нападах страшного кашлю, від чого батькове серце рвалося на шматки. А коли хвороба на певний час відступала, то читав, розповідав батькові про своє життя, адже лише тепер зізнався про одруження, про дочку Ангеліну, про те, що закінчив академію. За день до смерті Зінківський спромігся написати листа Б. Грінченкові, в якому запитував, чи купив той необхідні книги для написання історії української літератури.

Та 8 червня 1891 р. (20 за н. ст.) о 5-й годині вечора Зінківського не стало. Ховали його з військовими почестями, сумно грав військовий оркестр, у Вознесенському соборі зібралося чимало народу, поважних людей міста. Поховали його поруч з могилою матері 10 червня 1891 р.

Звістка про смерть Зінківського пекучим болем обізвалася в серцях його друзів, всіх, хто шанував і любив цього великого мученика України. О. Кониський, Б. Грінченко, М. Комаров, В. Лукич відгукнулися на смерть спогадами-некрологами в часописах "Зоря", "Правда", В. Самійленко, О. Кониський присвятили пам'яті Зінківського вірші, опубліковані у "Правді". "Він-бо належав до тих, що усю свою душу

віддають за ідею і не знають іншого життя. До цього додавалася безмірна любов до рідного краю, широка освіта, талан. Він був з тих, що не знають різниці проміж словом та ділом, і йшов напростець туди, куди посилало його пересвідчення [...].

З молодих діячів 80-х років, — писав Грінченко О. Кониському 14 липня 1891 р., — він був більший і од усіх наших діячів, опріче деяких небагатьох, якби прожив ще хоч десяток років"¹.

Біль втрати ще довго не вщухав у серці Грінченка. У 1893 році він публікує у збірці "Під хмарним небом" поему "Беатріче Ченчі", зпосвятою Зіньківському, підготував до видання (за матеріальної підтримки М. Комарова) твори Зіньківського, які з'явилися друком у Львові 1893, 1896 рр., умістив їх до альманахів "Проліски" (1893), "Хвиля за хвилею" (1900). В. Кравченко розпочав збір коштів на надмогильний пам'ятник, який було встановлено у 1911 р., рівно через 20 років, з чорного мармуру, виготовлений у Житомирі майстром Олешкевичем. На ньому висічено слова В. Боровика:

Стражденник син стражденника народа,
Кришталь з його кривавої сльози —
Він не згинавсь, хоч як гула негода,
І не здригавсь від гуркотів грози.
Змагався навіть він з життям самим,
Коли людина ти — зітхни за ним!